

İngilis dilində söz birləşmələrinin komponentləri arasındakı əlaqələr

Aytən Samir qızı Seyidli
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dillər Universiteti
E-mail: seyidli.ayten@hotmail.com

Rəyçilər: filol.ü.f.d., dos. C.M. Babayev,
filol.ü.f.d., dos. S.B. Mustafayeva

Açar sözlər: söz, söz birləşməsi, sərbəst, sabit, dil, vahid, cümlə

Ключевые слова: слово, словосочетание, самостоятельный, фиксированный, язык, единица, предложение

Key words: word, word combination, free, fixed, language, unit, sentence

Bu və yaxud digər dildə iki və daha artıq sözün əlaqəsindən əmələ gələn, düzəldilən dil vahidi söz birləşməsi kimi qəbul edilir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı bir dildə iki və daha artıq sözün hər cür, necə gəldi birləşməsi də söz birləşməsi kimi qəbul edilə bilmir. Dəqiq bir dildən asılı olmayaraq, iki və daha artıq sözün birləşməsi o halda söz birləşməsi hesab edilir ki, belə dil vahidlərində iki şərt olsun (1, s. 226).

1) İki və daha artıq sözün birləşməsi nəticəsində alınmış dil vahidinin, yəni söz birləşməsinin malik olduğu normativ məna həyat həqiqətinə uyğun gəlsin, onlara zidd olmasın. Məsələn, ingilis dilində işlədilməsi təbii və mümkün olan aşağıdakı verilmiş söz birləşmələrində olduğu kimi:

/In the air/ (sözönülü birləşmə) – havada;

/Beside the bed/ (sözönülü birləşmə) – çarpayının yanında;

/Along the road/ (sözönülü birləşmə) – yol boyu;

/To live and breathe/ (məsdər birləşməsi) – yaşamaq və nəfəs almaq;

/Looking stunning/ (feili sifət birləşməsi) – heyranedicini görmək;

Söz birləşmələrinin bir qismini cümlə tərkibində təqdim edək. Nümunədə işlədilən söz birləşmələri qara şriftlə verilmişdir. Nümunələr:

1. /**The bewildered tourist** was lost// (Çaşmış turist itkin düşdü).

2. /**The lost puppy** was a **wet and stinky dog**// (İtmiş kiçük yaş və üfunətli bir it balası idi).

3. /**The flu clinic** had seen many cases of infectious disease// (Qrip klinikasında bir çox yoluxucu xəstəlik hadisəsinə rastlandı).

4. /It was a **story as old as time**// (Zaman kimi qədim bir hekayə idi).

5. /Saturday became a **cool, wet afternoon**// (Şənbə sərin, nəmli bir günorta idi).

6. /**The sports car** drove **the long and winding road**// (İdman avtomobili uzun və dolanışlı yolla getdi).

Verdiyimiz nümunələrdə ingilis dilində misal olaraq verilmiş söz birləşmələri və onların Azərbaycan dilində olan qarşılıqlar göstərir ki, bu dil vahidlərinin malik olduğu normativ məna həyat həqiqətlərinə zidd deyil. Onlar ifadə etdikləri mənalara əks etdirmək gücünə malikdirlər. Məsələn, deyirik: /a beautiful woman/, yaxud /an ugly man/ – gözəl qadın, yaxud eybəcər kişi. Bu ifadələrin ikisi də mövcuddur və biz onları hər gün danışmada, yaxud yazıda

işlədə bilərik.

Müasir ingilis dilində formal olaraq aşağıdakı kimi də söz birləşmələri düzəltmək olar. Məsələn: /black sun/ (qara günəş), /salty place/ (duzlu torpaq), /edible baby/ (yeməli körpə), /drinkable song/ (içməli nəğmə), /playing stone/ (oynayan daş), /walking buildings/ (gəzən binalar) və s.

Bu tərkiblərə formal qrammatik baxımdan yanaşsaq, onları söz birləşməsi kimi də qəbul etmək olar. Yuxarıda təqdim etdiyimiz söz birləşmələri kimi, onlar da iki sözün birləşməsindən əmələ gəlib. Lakin O. Musayev iddia edir ki, bu birləşmələri əsla söz birləşməsi adlandırmaq olmaz, çünki onların malik olduğu normativ məna obyektiv həqiqətlərə əsla uyğun gəlmir, yəni təbiətdə nə qara rəngdə günəş, nə gəzən binalar və s. mövcud deyildir (2, s. 342).

2) Dildə iki və daha artıq sözün birləşməsindən ibarət olan vahidləri söz birləşməsi adlandırmaq üçün vacib olan şərtlərdən ikincisi isə söz birləşmələrinə daxil olan sözlərin dilə aid olan dil nümunələri əsasında sıralanması və onların müəyyən sintaktik əlaqə zəminində birləşməsidir. Məsələn, müasir ingilis dilinə aid olan nümunələrə bunları göstərə bilərik: təyin edən söz+təyin olunan söz (1) və ya təyin olunan söz + təyin edən söz (2). Məsələn:

a) /The brave soldier/ (cəsur əsgər), /my cousin/ (mənim əmim oğlu), /dopey Alan / (axmaq Alan), /the lawyer with the big nose/ (böyük burunlu vəkil);

b) /That aardvark/ (o heyvan), /one rat/ (bir sıçovul), /a dangerous shark/ (qorxunc balina), /funny Mickey/ (gülməli meymun);

c) /The house in the corner/ (küçədəki ev), /inner London/ (daxili London), /dirty factory/ (çirkli fabric), /a house without shelter/ (sığınacaqsız ev);

d) /This table/ (bu stol), /our London Bridge/ (bizim London körpümüz), /the sharp chisel/ (kəskin alət), /that nitrogen/ (o azot), /last month/ (keçən ay), /an inch/ (bir düyüm), /her cooking/ (onun bişirməsi);

e) /Utter confusion/ (tamamilə qarışıqlıq), /some kindness/ (xeyirxahlıq), /your faith/ (sənin inamın), /the Theory of Relativity/ (nisbilik nəzəriyyəsi), /a joy boy/ (şən oğlan) və s.

Verilmiş söz birləşmələrinə aid olan forma, yəni sözlərin vahid tərkibdə başqa cür sıralanması müasir ingilis dili üçün düzgün hesab edilə bilməz (2, s. 343). Məsələn, a beautiful girl əvəzinə, a girl beautiful demək olmaz. Yaxud /A letter from my sister// əvəzinə /from my sister a letter/ demək məqbul hesab edilmir.

Sözlərin bu cür birləşməsi söz birləşməsi adlandırılı bilməz. Sözlər ancaq o halda söz birləşməsi kimi adlandırılı bilər ki, onlar müəyyən məntiqi və qrammatik cəhətdən əsaslandırılırlar birləşdirilsin.

Söz birləşmələri sintaksisin tədqiqat obyektinə aiddir. Hazırda söz birləşmələri ilə əlaqədar məsələlərdən biri onların hüdudları məsələsidir. Bu o deməkdir ki, söz birləşməsi adlandırılan sözlərin hansı tərkibdə öyrənilməsinə araşdırmaq olduqca vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələdə dilçilərin fikri müxtəlifdir. Məsələn, V.Vinoqradov, N.Yartsevə və başqaları bu fikirdədirlər ki, sözlərin hər cür birləşməsi söz birləşməsi adlana bilməz. Bu dilçilərin qənaətinə görə, yalnız iki əsas nitq hissəsinin birləşməsindən ibarət olan tərkiblər birləşmələr söz birləşməsi kimi qəbul edilə bilər.

Bir qrup dilçilər də var ki, onlar sözlərin hər cür birləşməsini söz birləşməsi hesab edirlər. N.Burlakova bu barədə yazır: “Qərb dilçiləri “wise men” söz birləşməsi ilə to the lighthouse birləşməsi arasında heç bir fərq görmürlər. Baxmayaraq ki, bu birləşmə iki əsas nitq hissəsinin (sifət+isim) birləşməsindən, to the lighthouse isə bir əsas (isim) və iki köməkçi nitq hissəsindən (sözünü və müəyyənlik artikli) ibarətdir, qərb dilçiləri onların hər ikisinin eyni olaraq söz birləşməsi adlandırılırlar (3, s. 343).

Müasir ingilis dilində söz birləşmələri aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə təsnif olunur:

- 1) söz birləşmələrinin tərkibində olan aparıcı komponentə görə;
- 2) söz birləşmələrinin quruluşuna görə;
- 3) komponentlərin sərbəstliyinə və qeyri-sərbəstliyinə görə (4, s. 45).

Yuxarıda da yazdığımız kimi, hər bir söz birləşməsində müəyyən bir aparıcı söz olur (əsas söz), digərləri isə onun ətrafında birləşir, yəni ona tabe olur. Bu baxımdan müasir ingilis dilində söz birləşmələrinin növlərini aşağıdakı kimi müəyyən etmək olur:

1) Əsas sözü isim olan söz birləşmələri:

1. **The best defense against the atom bomb** is not to be there when it goes off. (Atom bombasına qarşı ən yaxşı müdafiə, partlayanda orada olmamaqdır).

The atom bomb – ismi birləşmə;

Against the bomb – sözlü birləşmə;

2. He does not have **a bank account** as he does not know **his father's real name**. (Onun bank hesabı yoxdur, çünki o, atasının əsil adını bilmir).

A bank account; his father's real name – ismi birləşmələr;

3. **The best car safety device is a rear-view mirror** with a cop in it. (Ən yaxşı avtomobil təhlükəsizlik cihazı içərisində polis olan arxa görünüş güzgüsüdür).

Qeyd edək ki, təyinedici söz isimdən əvvəl də, sonra da gələ bilər. Əgər o (təyin edici söz) isimdən əvvəldə gəlsə, o halda o, artikl, yiyəlik əvəzliyi, yiyəlik halda olan isim, sifət, feili sifət və s. nitq hissəsindən olur.

Məsələn:

/His toy/ (onun oyuncağı);

/The book/ (bu kitab);

/Dull chisel/ (küt alət);

/New table/ (yeni stol) və s.

İsimdən sonra gələn təyinedicilərə sözlü birləşmələr, təyin budaq cümlələri, feili sifət birləşmələri və məsdərlər daxildir. Məsələn:

/Devil in disguise/ (gizlənmiş şeytan);

/Man of his word/ (sözünün ağası; sözünü tutan şəxs);

/Face red with embarrassment/ (utanaraq qızaran üz);

/A man with a crooked nose/ (əyri burun adam) və s.

Müasir ingilis dilində feili birləşmələr də mühüm əhəmiyyət kəsb edir və çox işlənir. Feili birləşmələr əsas feildən və digər hər hansı bir feil+modal, yaxud köməkçi feildən ibarət olur (5, s. 112). Feili birləşmələrdə əsas feil adətən birləşmənin sonunda gəlir. Bu cür birləşmələrdə quruluş belə olur:

Modal verb (modal feil); auxiliary verb (köməkçi feil); mv(mf)=main verb (əsas feil)

They all **laughed**. (Onlar hamısı güldü).

TVs **can be** very annoying nowadays! (Televizorlar hazırda çox narahatedici ola bilər).

An apartment must **have cost** more expensive than a hotel for five of them. (Mənzil onların beşi üçün gərək ki, oteldən daha baha olmalıdır).

John **might have been waiting** outside for me. (Coni ola bilsin ki, bayırda məni gözləyir).

Sadə feil birləşmə əsas feildən ibarətdir. Sadə feili birləşmədə feil nəqli cümlələrdə, əmr cümlələrində işlədilir (rast gəlinir). Məsələn:

His camera takes wonderful pictures. (indiki qeyri-müəyyən zaman, nəqli cümlə); (Onun kamerası möhtəşəm şəkillər çəkir).

Dress smartly (Gözəl geyin). Arrive on time (Zamanında gəl). (Əmr cümlələri)

Mürəkkəb feili birləşmə modal feil və bir və ya daha çox köməkçi fiildən ibarət olur və onlar əsas fiildən əvvəl gəlir. Modal feil həmişə nu cür birləşmələrdə köməkçi feillərdən sonra gəlir.

(modal feil; köməkçi feil; əsas feil)

Car prices can fall during some weeks. (Avtomobil qiymətləri bir neçə həftə ərzində düşə bilər). (modal feil+əsas feil)

He may have played this game before. (O, ola bilsin ki, bu oyunu əvvəllər oynayıb) (modal feil+ hər hansı bir köməkçi feil)

This work should have been finished by the end of the month. (Bu iş ayın sonuna kimi gərək ki, qurtaracaq) (modal feil + iki köməkçi feil)

İki və daha artıq sözün birləşməsindən əmələ gələn dil vahidi söz birləşməsi kimi qəbul edilir. İki və daha artıq sözün hər cür birləşməsi də söz birləşməsi hesab edilə bilməz. İki və daha artıq sözün birləşməsi o zaman söz birləşməsi adlandırıla bilər ki, onda aşağıdakı iki şərt müşahidə olunsun:

1) iki və daha çox sözün birləşməsi nəticəsində alınmış dil vahidinin, yəni söz birləşməsinin malik olduğu nominativ mənə həyat həqiqətlərinə uyğun gəlməlidir.

2) dildə iki və daha artıq sözün birləşməsindən ibarət olan vahidləri söz birləşməsi adlandırmaq üçün həmin söz birləşmələrinə daxil olan sözlərin dilə xas olan dil nümunələri əsasında sıralanması və onların müəyyən sintaktik əlaqə zəminində birləşməsidir.

Məqalənin aktuallığı. Məqalə hazırda aktual olan söz birləşmələrinin fərqləndirilməsi yollarından bəhs edir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik söz birləşmələrinin fərqli növlərinin oxşar və fərqli cəhətlərinin müəyyənlişməsi, araşdırılmasından ibarətdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə fərqləndirilən vasitələr tələbələr, müəllimlər, tədqiqatçılar və digərlərinin düzgün istifadəsinə yardımçı ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Hüseynov A.R. İngilis dilinin nəzəri qrammatikası üzrə mühazirələr toplusu. Bakı: Mütərcim, 2015.
2. Musayev O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 1997.
3. Арнольд И.В. Стилистика современном английском языке. М.: Просвещение, 1990.
4. Arnold, I.V. The English Word Moscow: Higher School Publishing House, 1973.
5. Werner W. Englische Phraseologie und Idiomatik. Ein Arbeitsbuch mit umfassender Bibliographie. Frankfurt: Peter Lang, 1990.

A.C. Сейидли**Взаимодействие между компонентами
сочетаний слов в английском языке****Резюме**

В статье исследуется соотношение компонентов словосочетаний в английском языке. Во-первых, он дает некоторую информацию о классификации словосочетаний в современном английском языке. В нем говорится, что не все лингвисты называют составы, образованные на основе словосочетаний непослушания. Сочетание слов должно иметь не только содержание, но и значение. Одно из слов во фразе должно быть грамматически подчиненным. Также в статье затронуты виды словосочетаний. В статье также полностью проанализирована взаимосвязь компонентов словосочетаний.

A.S. Seyidli**The relationship between the components
of word combinations in English****Summary**

The article investigates the relationship between the components of the word combinations in English. It firstly gives some information about the classification of word combinations in modern English. It states that not all linguists call compounds formed on the basis of disobedience word combinations. The word combination must have a meaning as well as a content. One of the words in the phrase must be grammatically subordinate. The types of the word combinations have been touched upon in the article as well. The relationship between the components of word combinations have been fully analyzed in the article too.

Redaksiyaya daxil olub: 04.11.2021